

ANTONI GINARD BUJOSA*

ANTONI DESPUIG I DAMETO,
EL MAPA DE MALLORCA (1784-1785)
I LA SOCIETAT D'AMICS DEL PAÍS

RESUMEN

El clérigo Antoni Despuig i Dameto (1745-1813), si no fue el autor, fue el responsable de uno de los mapas de Mallorca más celebrados, grabado por Josep Muntaner en 1785. La iniciativa surgió probablemente en el seno de la Sociedad Económica Mallorquina de Amigos del País. El artículo hace una revisión de los posibles intervinientes y de algunas características del documento como las coordenadas, la escala (1:72.000 ca) y los datos referidos a caminos y poblaciones.

PALABRAS CLAVE: Cartografía histórica, Mallorca, Ilustración, Calcografía.

ABSTRACT

ANTONI DESPUIG I DAMETO, THE MAP OF MAJORCA (1784-1785) AND THE SOCIETAT D'AMICS DEL PAÍS.

The clergyman Antoni Despuig i Dameto (1745-1813), if he was not the author he was the person in charge of one of the more celebrated maps of Majorca, burdened by Josep Muntaner in 1785. The initiative arose probably in the bosom of the *Sociedad Económica Mallorquina de Amigos del País*. This paper does a review of the possible interveners and of some characteristics of the document as the coordinates, the scale (1:72.000 ca) and the information referred to ways and populations.

KEY WORDS: Historic Cartography, Majorca, Enlightenment Century, Chalcography

INTRODUCCIÓ

La història de la cartografia de l'illa de Mallorca fins al segle XVIII està marcada en particular per tres mapes, tots separats per un espai d'un segle. Sens dubte, el primer mapa de Mallorca s'ha de relacionar amb Joan Binimelis (*circa* 1593-1595); el segon és el de Vicenç Mut (1683) i, el tercer, el mapa patrocinat pel canonge Antoni Despuig i Dameto (1784-1785). Aquest darrer és un dels més significatius i representatius de la cartografia

* Universitat de les Illes Balears.

Data de recepció: octubre 2008. Data d'acceptació: febrer 2009

de Mallorca.¹ A les Balears, durant el segle XVIII, l'illa de Menorca era la que rebia una major atenció cartogràfica per raons de caràcter estratègic i militar.² La realització del mapa de Mallorca de 1784-1785 s'emmarca en unes circumstàncies diferents, essent el context de la il·lustració un dels arguments de major pes.

El patrocini i la personalitat d'Antoni Despuig han centrat la definició del mapa, encara que sempre s'han plantejat hipòtesis sobre la seva producció. Una, el treball efectuat per Despuig; l'altra, la participació efectiva d'especialistes. En aquest sentit, és possible suggerir l'aixecament i la realització del mapa com una obra de caràcter col·lectiu, amb la intervenció d'un considerable nombre de persones, lògicament mitjançant el paper promotor de Despuig.³

Antoni Despuig (Palma, 1745 – Lucca, 1813) desplegà una gran habilitat per a la política que derivà en una brillant trajectòria eclesiàstica, fins a vestir la púrpura de cardenal l'any 1803. Sense descuidar la promoció personal –o també justament per això mateix–, Despuig tenia la capacitat de promoure un mapa, de comprometre un grup de col·laboradors en la seva execució i de coordinar-ne els esforços.

L'obra patrocinada per Antoni Despuig és un mapa de l'illa de Mallorca, acompanyat d'un altre a diferent escala, més imperfecte, de les illes de Cabrera i Conillera. El gravat és molt característic per les trenta-sis vinyetes amb vistes, textos i l'escut de les viles de Mallorca i de la ciutat de Palma. El mapa es presenta a través de la dedicatòria: *A S.A.R. / LA SERENÍSSIMA PRINCESA DE ASTURIAS / Dª MARIA LUISA DE BORBON / NUESTRA SEÑORA / Dedicado este Mapa de la Ysla de Mallorca, su mas humilde Capellán Ant- / nio Despuig y Dameto; quien lo levantó en el año de 1784. A pesar d'aquesta datació, el mapa fou imprès el 1785: Joseph Muntaner, la gravó en Mallorca año 1785. Les mesures del mapa són 124 x 160 cm, en quatre fulls (de 62 x 80 cm).*

ANTONI DESPUIG, DE CANONGE A AUDITOR DE LA ROTA ROMANA

Antoni Despuig i Dameto, nascut el 30 de març de 1745, pertanyia a una de les famílies més distingides de Mallorca que, amb el suport a la monarquia borbònica havia augmentat la seva influència i el seu prestigi. Segons el biògraf Jaume Salvà, Despuig era un home "*habituado al trato de grandes personajes e iniciado por educación y por ambiente en las complicadas etiquetas y fórmulas de la época*" (SALVÀ, 1964: 75).

Antoni Despuig, familiar d'alts dignataris eclesiàstics, fou elegit canonge de l'Església de Mallorca el 28 de març de 1774. Des de la seva creació, el 25 de setembre de 1778, establia vincles amb la Societat Econòmica Mallorquina d'Amics del País. L'any 1781, feia un viatge a la Cort, amb una carta de recomanació per al comte de Floridablanca, secretari d'estat de Carles III. El mes de maig de 1782 era a Madrid, "*con señales de estar ventajosamente relacionado y de gozar del favor de la Corte*"; el 5 de maig fou elegit acadèmic de mèrit i honor de la *Real Academia de San Fernando*. Aquell any de 1782 se'l

¹ El mapa ha estat objecte de diversos treballs monogràfics. Són prou coneguts els estudis toponímics de Vicenç M. Rosselló i Verger: (1975) "Els criteris toponímics al mapa de Mallorca del cardenal Despuig (1785). I. El litoral" i (1984) "Notes toponímiques sobre el mapa de Mallorca del canonge Despuig (1785). II. L'interior" (vegeu ROSSELLÓ VERGER, 2004, pàg. 279-293 i 295-308). Nosaltres mateixos ens plantejarem una aproximació general (vegeu PICORNELL; SEGUI; GINARD, 1988). La referència més recent és la inclosa a VIDAL BENDITO (2008).

² Sobre la cartografia de Menorca, vegeu VIDAL BENDITO (2002).

³ Les abreviatures remetien als fons documentals de l'Arxiu del Regne de Mallorca (ARM), de l'Arxiu Municipal de Palma (AMP) i de la biblioteca de la Fundació Bartomeu March Servera (BBMS).

Figura 1. Mapa de l'Illa de Mallorca, patrocinat per Antoni Despuig i Dameto (1784-1785).

considerava com un sacerdot “hábil e idóneo para obtener cualquier dignidad eclesiástica” (SALVÀ, 1964: 42 i ss).

El mes de juny de 1782 havia emprès un viatge a Itàlia i era a Roma el 20 de setembre. A principis de 1783 era a Nàpols, on fou testimoni directe del terratrèmol de Calabria. En acabar la primavera de 1783 abandonava Roma per retornar a Mallorca. Aquest viatge a Itàlia reforçava les inquietuds per la cultura: “Las aficiones arqueológicas, el arte y el fomento de la riqueza pública fueron preocupación constante de Despuig, sin perjuicio de la piedad más acendrada” (SALVÀ, 1964: 48-52).

A Mallorca estant, els anys 1783-1784, participava com a membre actiu a la Societat Econòmica d'Amics del País. Però, la seva estada a Roma li havia procurat uns excel·lents contactes. L'any 1783 havia estat recomanat per cobrir la vacant de la plaça d'auditor de la Sacra Rota Romana per la Corona d'Aragó. El nomenament reial a favor d'Antoni Despuig era efectiu el 1785. Entre d'altres personalitats, hom atribueix també una influència decisiva al comte de Floridablanca (SALVÀ, 1964: 67-71).

Nomenat auditor de la Rota Romana, després d'acomiar-se de la Societat d'Amics del País, dia 31 de gener de 1785, el canonge Despuig ho feia a l'Ajuntament de Palma:

En este Ayuntamiento. Ha entrado el M. I.º. Sr. D.º. Antonio Despuig P.º. Canonigo de la S.ª. Iglesia, y sentado en el lugar correspondiente há manifestado al Muy I.º. Ayuntamiento. la particular satisfaccion que havia merecido á la Piedad del Rey Nro. Señor, mediante haverse dignado agraciarse en la Dignidad de Auditor de la Sag.ª. Rota Romana, que esta misma satisfaccion, se prometia la tendria esta Ciud.º. como tan interesante en los adelantam.ºs. de sus hijos, y que en todos tiempos no dexaria de contribuir como buen Patricio á quanto pudiese conducir á su ma.º. lustre y esplendor [...] (AMP AH 2109, f. 42r-v).

El passaport per sortir de Mallorca s'expedia el 6 de febrer de 1785. Despuig arribava a Roma el mes d'abril (SALVÀ, 1964: 81-82). Dia 23 de gener de 1786, l'Ajuntament de Palma s'assabentava d'una carta, que con fecha de 7 Diciembre del año ultimo se sirve dirigir desde Roma, á este Ayuntamiento. el Il.º. Sr. D.º. Antonio Despuig Auditor de la Sagrada Rota, por la qual manifiesta su innato, y filial amor á esta Ciudad anunciandola las Pasquas de Navidad del Sr. (AMP AH 2110, f. 22).

La importància del càrrec a Roma provocava el reconeixement de l'Ajuntament de Palma per mitjà d'un retrat col·locat a la sala capitular. Dia 13 de maig de 1786, l'Ajuntament aprovava el rotulo que se debe poner al retrato del Il.º. y R.º. Señor D.º. Antonio Despuig, que es como sigue: Verdadero Retrato del Il.º. y Rev.º. Sr. D.º. Antonio Despuig y Dameto Auditor de la Sacra Rota Romana por la Corona de Aragon Prelado Domestico de la Santidad de Pio VI Chantre y Canonigo de la S.ª. Iglesia de Mallorca (AMP AH 2110, f. 128v). Dia 10 de juny de 1786, es feia la presentació a l'Ajuntament de Palma del Retrato del Il.º. y Rev.º. Sr. D.º. Antonio Despuig y Dameto Auditor de la Sag.ª. Rota Romana, que havia copiado de orden de la Ciud.º. Guillermo Ferrer; el retrat se ha mandado colocarse en la presente Sala Capitular al lado sus dos tios [...]. L'autor del quadre rebia trenta-set lliures, sis sous i vuit diners moneda de Mallorca (AMP AH 2110, f. 149v-150).

DESPUIG A LA SOCIETAT D'AMICS DEL PAÍS (1783-1784)

La Societat Econòmica d'Amics del País, fundada el 1778, reunia els il·lustrats mallorquins, fomentava el progrés de l'agricultura i la indústria i impulsava la creació d'escoles

de dibuix i de matemàtiques. Els seus membres actuaven “per al bé de la pàtria i de tota la nació”: la pàtria era Mallorca, integrada dins la monarquia hispànica; la nació, Espanya (“*Todos los españoles formamos una misma nación*”).

El canonge Despuig, que pertanyia a la Societat d'Amics del País des dels inicis, el 25 de setembre de 1778, era un dels aspirants al càrrec de Censor segon, però no n'aconseguia el nomenament. La junta del 3 d'octubre el nomenava Censor primer de la Societat (ARM SEMAP 3.1, f. 4v i 10). A la junta del 13 d'octubre, el censor estrenava el càrrec amb un discurs solemne: *haviendo ya tomado el Sor. Dn. Ant.º Despuig el asiento correspondte. á su empleo de Censor leyo una eloquente oracion dirigida á persuadir la utilidad y animar a los progresos de esta Sociedad* (ARM SEMAP 3.1, f. 13). A principis de 1779, era soci protector del gremi de fusters (20 de febrer, ARM SEMAP 3.1, f. 32). Això no obstant, els contactes de Despuig amb la Societat devien tenir un caràcter intermitent durant els primers anys, a causa dels viatges del canonge, malgrat ser protector de l'escola de dibuix.

Retornat a Mallorca des d'Itàlia, durant el darrers mesos de 1783 i al llarg de tot l'any 1784, Antoni Despuig s'incorporava plenament en la vida de la Societat d'Amics del País. A partir del 4 d'octubre de 1783 consta com assistent a les juntes de la Societat (ARM SEMAP 3.1, f. 104). S'ha de ressenyar sobretot el seu paper com a protector de l'escola de dibuix, sempre amb la companyia de Jeroni de Berard. Antoni Despuig era igualment “soci protector” de la parròquia de Santa Creu de Palma, de les viles d'Artà, Capdepera i Campanet (6 de març de 1784), del gremi de fusters i, juntament amb Berard, dels pintors i escultors (13 de març de 1784) (ARM SEMAP 3.1, f. 120-124).

El 16 de novembre de 1784, Antoni Despuig s'oferia com a candidat a primer director de la Societat d'Amics del País; tan sols obtenia dos vots enfront als catorze del comte d'Aiamans (ARM SEMAP f. 163). A les acaballes de gener de 1785, Despuig deixava de ser membre actiu de la Societat d'Amics del País. El 22 de gener encara figurava com a soci protector de l'escola de dibuix. Dia 29 de gener, un cop designat auditor de la Rota, Despuig s'acomiadava de la Societat, *ofreciendo desde su destino continuar con ella sus oficios en quanto pueda contribuir á los objetos que promueve*. Com hem vist, dos dies després feia el mateix a l'Ajuntament de Palma. El 12 de febrer, Despuig fou nomenat soci de mèrit per la junta de la Societat (ARM SEMAP 3.2, f. 13, 18 i 22).

Una vintena d'anys després, en ser nomenat cardenal, Despuig no havia oblidat la Societat d'Amics del País mallorquina, un índex de correspondència de la qual esmenta: 83. *Carta del Emm.º Sor. Cardenal Despuig en que se ofrece á la Sociedad, la Dignidad Cardenalicia á que la Santidad de Pio 7º le exaltó. Y la contextacion de la Sociedad* (ARM SEMAP 16/4).

DUES INICIATIVES DE LA SOCIETAT D'AMICS DEL PAÍS (1783-1784)

Antoni Despuig, durant l'any 1784, prenia part en dues iniciatives originades en el si de la Societat d'Amics del País. En ambdós casos havien de contribuir a un major coneixement del territori i segurament ajudaren als treballs paral·lels d'elaboració del mapa de Mallorca: una és el recull d'informació de caràcter estadístic i, l'altra, l'amidament dels camins de l'illa.

Per poder dur a terme els objectius de foment, la Societat d'Amics del País tenia la necessitat prèvia de disposar d'informació fiable, en uns moments en què els conceptes d'estadística eren encara molt incipients. Per les referències, no hi ha dubte que la Societat d'Amics del País tenia interès en recollir dades, en la mesura de les seves possibilitats.

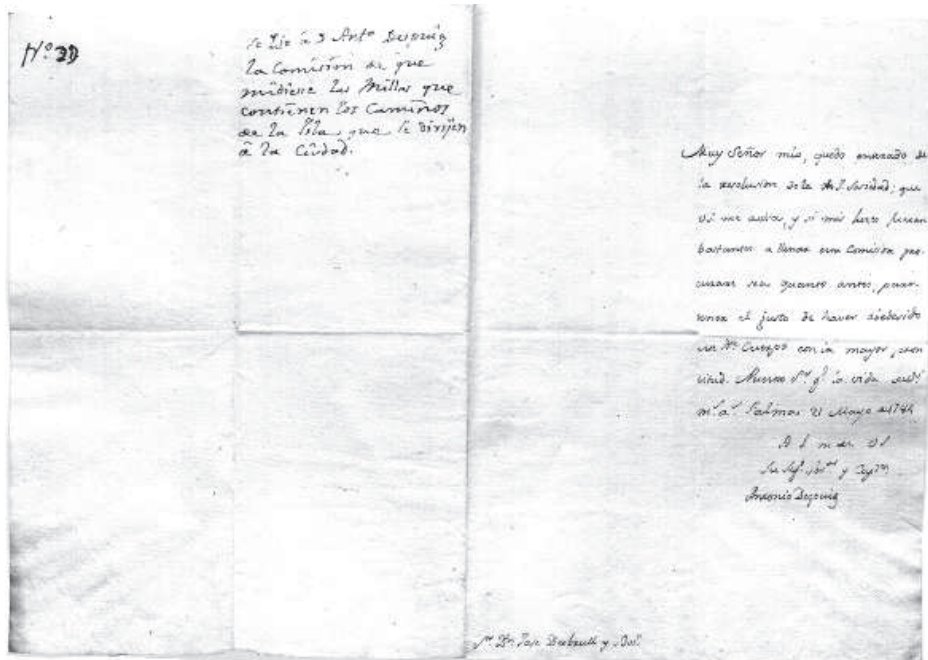

Fig. 2. Carta d'Antoni Despuig a la Societat d'Amics del País, acceptant la comissió d'amidament dels camins (21 de maig de 1784) (ARM SEMAP 28/3).

"Estat" de les viles

La primera iniciativa és un interrogatori de caràcter estadístic sobre població, agricultura i indústria de Mallorca. La junta de la Societat del 6 de novembre de 1783, segurament amb l'assistència de Despuig, acordava publicar un *estado de la Población de esta Ysla con individualidad de Personas, y Sexos, frutos, manufacturas etc.* Per tal de recollir les dades, "para su inquisición", diversos socis es feien càrrec de diferents viles. A Antoni Despuig li correspongué la vila d'Artà (ARM SEMAP 3.1, f. 111v). L'edició havia d'incloure igualment, entre d'altres textos, les actes i també el discurs *del Sr. Dn. Antonio Despuig quando se le nombró censor* (13 d'octubre de 1778).⁴

El 24 de març de 1784, per a la publicació, només mancava *el estado del vecindario y cosecha de frutos en muchas villas*; per això, s'encarregava novament a Despuig la informació relativa a *Arta, su distrito, y Campanet* (ARM SEMAP 3.1, f. 124v). Pel que fa a Palma, el 27 de març, la junta feia explícita la voluntat de sol·licitar "una noticia de los vezinos de todas clases, con separacion de los de confession, comunion y Parvulos de las Parroquias que componen esta Ciudad y su termino, con distinción de los de adentro muros y los de afuera" (ARM SEMAP 3.1, f. 125). El 8 de maig, els "estats" d'algunes viles encara no estaven acabats; el 31 de juliol, es renovava l'encàrrec *Del Estado de las personas y frutos de algunas villas* i les de la ciutat per parròquies (ARM SEMAP 3.1, f. 129 i 143).

⁴ No hem localitzat el discurs, ni a l'edició, ni als papers consultats.

Segons els originals de les respostes, contestaven el qüestionari els batles reials, els vicaris i rectors de les parròquies (Palma inclosa) i els superiors dels convents o dels ordes religiosos. La Societat d'Amics del País havia demanat la informació per carta. Una gran part dels escrits de retorn anaven dirigits a José Antonio Mon y Velarde, "oïdor de la Real Audiència i director de la Societat d'Amics del País", o al soci encarregat (en diversos casos, a Bernat Contestí, entre d'altres), però no hi ha referències a Despuig (ARM SEMAP 35/34).

La majoria de respostes a l'interrogatori són dels mesos d'agost i setembre de 1784. Els resultats es feien públics a les *Memorias de la Real Sociedad Economica Mallorquina de Amigos del Pais. Primera parte. Palma de Mallorca MDCCLXXXIV. Por Don Ignacio Sarrá, y Frau Impresor del Rey nuestro Señor*.

A més de diversos textos, les *Memorias...* de 1784 incorporen taules amb dades de tipus estadístic. És important, en concret, un *Estado de la poblacion de la Isla de Mallorca con separacion de parroquias, sexos, parvulos de uno y otro sexo, y del estado eclesiastico Secular y regular en el año de 1784* (pàg. 245). Igualment, un *Estado de las principales cosechas de la Isla de Mallorca con distincion de las de la ciudad de Palma, de la de Alcudia, y de cada villa año comun* (pàg. 248); un *Estado del ganado lanar, cabrio, y vacuno que hay en la Isla de Mallorca con distincion del de la ciudad de Palma, de la de Alcudia, Villas forenses, y sus respectivos distritos en el año de 1784* (pàg. 253); un *Estado de las artes, y oficios que forman gremio y cofradia, comprendidos en la ciudad de Palma con especificación del numero de sus maestros, oficiales, aprendices, tiendas y telares en el año de 1784* (pàg. 254-256), i un *Estado de la industria, artes y oficios de la Isla de Mallorca, sin incluir la ciudad de Palma* (pàg. 258).

D'acord amb la documentació, Antoni Despuig sembla que, com a màxim, podria haver actuat d'intermediari (potser per a Artà, Capdepera o Campanet) per aconseguir les respostes al qüestionari. No obstant la seva escassa contribució, és segur que n'aprofitava la informació. Els resultats publicats es traslladaran al mapa de Mallorca. En particular, a través de les xifres sobre la població (el nombre de *vecinos*) que consten als textos de les vinyetes del mapa.

L'estat dels camins

Una altra preocupació de la Societat era conèixer les llargàries i l'estat dels camins de Mallorca, considerats "quasi intransitables",⁵ per a la necessària millora dels mitjans de transport i comunicacions.

Tot fa pensar que el coneixement dels camins és una tasca que Antoni Despuig assumí com a responsabilitat personal. Nogensmenys, sembla igualment que el canonge se n'encarregava com a cap visible d'una comissió. Per tant, més que un treball de caràcter individual, la qüestió és saber qui eren els executors. Tal vegada, en aquest cas, seria clara la intervenció de fra Miquel de Petra i també possible la de Julià Ballester.

El 8 de maig de 1784, el secretari de la Societat feia la proposta que *seria ventajoso para la composición de caminos tener una noticia segura de las millas de distancia de ay desde cada villa a la capital, y aprovando la sociedad este pensamiento encargó esta comisión al señor Dn. Antonio Despuig* (ARM SEMAP 3.1, f. 129v-130). La carta d'acceptació de Despuig

⁵ Entre 1783 i 1786, la millora de camins afectava el de Valldemossa i es demanava la del camí de Sóller (ARM SEMAP 28/3). Per altra part, hi ha una *Lista de los comisionados ó inspectores de caminos*, sense data, on hi figuren diverses persones de la Societat d'Amics del País, però no Antoni Despuig (ARM SEMAP 26/2).

és del 21 de maig; al dors, hi ha la nota següent: *Se Dio a D. Ant.º Despuig la Comision de que midiese las millas que contienen los caminos de la Isla que se dirijen á la Ciudad* (ARM SEMAP 28/3, s/f).

L'amidament dels camins suposava haver de resoldre problemes específics, potser relatius a la diversitat de les unitats de mesura (o a la seva unificació en *varas castellanas*?). A la junta del 19 de juny,

Se leyó un oficio del Sor. Dn. Antonio Despuig en el que haze presente algunas dudas sobre el modo de medir las millas con la noticia de los distintos modos como lo han hecho algunas Naciones, con el fin de solicitar de la Sociedad arreglase el que deviese seguir en su comision, y se acordo escogiese él mismo, el que le pareciese mas justo y arreglado (ARM SEMAP 3.1, f. 135v).

El 2 de juliol, Despuig continuava amb el pla dels camins (ARM SEMAP 3.1, f. 138v).

Finalment, el 18 de setembre de 1784, el canonge Despuig presentava a la junta de la Societat *un estado de las leguas que contienen los principales caminos de esta Isla [...] y expresó ser preciso poner en cada legua una piedra, o mojón para señalarlo [...]* (ARM SEMAP 3.1, f. 147v).

A pesar que l'amidament de camins estigui centrat en els que anaven a Ciutat, els treballs havien de repercutir en una major precisió tant del coneixement de les distàncies a l'interior de l'illa, com del traçat de les vies de comunicació i d'altres aspectes del territori. Un conjunt de dades absolutament aprofitables per al mapa de Mallorca, la llegenda del qual incorpora com a signes convencionals: *Camino de Ruedas, Camino de herradura* o *Puente*.

DESPUIG I ALTRES MEMBRES DE LA SOCIETAT D'AMICS DEL PAÍS (1784)

Per seleccionar alguns dels integrants de la Societat d'Amics del País que coincidiren amb Despuig durant el 1784 és suficient acudir a la *Lista de los individuos de la Real Sociedad mallorquina de amigos del pais existentes en el año de 1784* (*Memorias...*, 1784: 259-266). La Societat agrupava les persones més notables de l'illa, entre les quals:

Sr. Don Antonio Despuig y Dameto, Caballero de la Orden de San Juan, Juez Conservador de la misma, Canonigo de esta Santa Iglesia, Vicario General Castrense, y Academico de merito y honor de la Real de San Fernando.

Sr. Don Buenaventura Serra y Ferregut Cronista de este Reyno, Socio de merito, y correspondiente de la real Academia de historia de Madrid.

Sr. Don Geronimo Berard y Solá, Academico de honor y de numero de la Real de San Fernando.

El R. P. Fr. Miguel de Petra, Guardian en su Convento de Capuchinos, y Maestro de Matematicas, Socio de merito.

Sr. Don Vicente Tofiño, Capitan de Navio Socio de merito.

A través dels contactes amb aquesta nòmina de persones, el canonge Despuig estava en condicions d'impulsar la realització d'un mapa de Mallorca, gairebé tan sols havent-hi d'afegir els noms de Julià Ballester i de Josep Muntaner.

Bonaventura Serra

Desconeixem qualsevol relació de Bonaventura Serra –que morí el mes de desembre de 1784– amb el mapa de Mallorca. Malgrat tot, Bonaventura Serra Ferragut (Palma,

1728-1784) és un dels personatges de referència i un dels homes de cultura més interessants del segle XVIII mallorquí. José Vargas Ponce, vinculat a l'expedició Tofiño, sí que feia manifesta la seva gratitud al *Cronista Don Ventura Serra, que suministró las noticias de las Bellas Artes é Historia Natural, en que era tan inteligente como aficionado* (VARGAS PONCE, 1787: xi).

Jeroni Berard

La relació entre Despuig i Berard mereix una atenció especial. Jeroni Berard i Solà (Palma, 1742-1795), erudit i militar, fou un dels fundadors el 25 de setembre de 1778 de la Societat d'Amics del País. Era, com Despuig, acadèmic de *San Fernando* (des del 1775) i ambdós compartiren la protecció de l'escola de dibuix, de la qual Berard fou un dels impulsors i el seu director des del 26 d'octubre de 1778.

El 6 de gener de 1781, Despuig i Berard lliuraven els premis de l'examen dels alumnes de l'escola de dibuix de la Societat d'Amics del País, *en el salon de las Casas Consistoriales, donde se hallaba colocado el retrato de nuestro Soberano baxo dosel*. Hi assistia també el director de l'escola de dibuix, Joan Muntaner (*Gaceta de Madrid*, 1781, núm. 19, pàg. 210-212). Tres anys més tard, el juliol de 1784, Despuig i Berard havien de presentar un pla per a l'escola de dibuix (2 de juliol); el 18 de setembre, la junta de la Societat tenia coneixement dels estatuts i reglaments formats per Despuig i Berard (ARM SEMAP 3.1, f. 138 i 148v).

Jeroni Berard deixà una obra inacabada, el *Viaje a las Villas de Mallorca*, datada el 1789, que és prou coneguda pels textos descriptius que anaven acompanyats pels plànols d'una sèrie de nuclis urbans dels pobles de Mallorca. Per aquest motiu ja és prou important. Però, a més dels plànols, és interessant ressenyar allò que sembla que podria fer part de tot un programa cartogràfic per dur a terme després de l'edició del mapa de Mallorca patrocinat per Despuig.

Berard, que dominava les matemàtiques i havia conegut els treballs de l'expedició Tofiño, tenia clars els aspectes teòrics:

hasta ahora no se había proporcionado de obrar sobre unos principios, resultados de unas observaciones trigonométricas hechas por habilísimos matemáticos, escogidos y comisionados por superior elección, surtidos de completa colección de instrumentos, no solamente de nueva invención, sí también del mas ingenioso compuesto que facilita la mayor prontitud y acierto en todo género de operaciones que puedan ofrecerse en la trigonometría.

També referint-se a l'expedició Tofiño, descriu els avantatges del *theodolite* [sic], *de cuyo instrumento saqué un perfecto y cumplido modelo de madera de indias embebida de linaza, cosida con todas las piezas delicadas hechas de metal, construidas por el Dr. D. Sebastián Sans, presbítero mi inseparable compañero en todas las referidas pruebas a que consecutivamente nos indujo el deseo de ejercitar este nuevo theodolite [...]* (BERARD, ed. 1983: 1).

Per tant, Berard usava el teodolit i aixecava plànols en companyia de Sebastià Sans. Segons Bover, Sans (+ 1839) era un *presbítero i doctor teólogo*, que es dedicà a *las matematicas y a la geografía, ciencias que cultivo todo el tiempo de su vida*. Tot seguint el mateix Bover, Sans tenia coneixements de cartografia i planimetria⁶: *Levantó una*

⁶ Llorenç Pérez Martínez afirmava desconèixer si els plànols de Sebastià Sans podrien haver anat a parar a una biblioteca adquirida per l'Ajuntament de Palma, l'any 1906 (vegeu BERARD, ed. 1983: 3, nota 3).

multitud de planos del tamaño de una cuartilla, algunos de ellos como los de Inca y Alcudia grabados por su buril que llegó á manejar con mucha destreza, como puede verse por las planchas de los mismos que conserva la familia de D. Jaime Luis Garau (BOVER, 1868, II: 353).

El mateix Berard confessa que tenia la idea de continuar els treballs del mapa patrocinat per Despuig. Eren suficients els plànols dels nuclis urbans per completar el mapa o potser voldria millorar-ne els resultats? Sembla que li voltava pel cap un concepte de “*mapa total de la isla*”, sobre la base de diferents fonts, entre d’altres, del mapa patrocinat per Despuig, dels treballs de Tofiño i de *lo que nuestros viajes han producido* (vegeu BERARD, ed. 1983: 2).

Cap al 1785-1790, Berard feia treball de camp i coneixia el territori. A més dels plànols dels nuclis urbans –dels quals no parlarem–, és possible que el seu pensament també fos revisar o actualitzar el mapa dels termes municipals de Mallorca. En primer lloc, es coneix únicament un mapa del terme d’Andratx: *Andraix / Berard y Solá del.º 1787* (reproduït a BERARD, ed. 1983: 23). En segon lloc, l’obra de Berard, després de la descripció d’alguns municipis, incorpora un llistat, que titula *Explicación del mapa*, on enumera els topònims de les propietats, amb indicacions sobre les dimensions i els cultius dominants. Tenen *Explicación del mapa*: Andratx, Puigpunyent i Estellencs, Lluc (Escorca), Alcúdia, Santa Margalida i Maria, Artà, Felanitx, Santanyí, Campos, Algaida, Montuïri, Sant Joan, Sineu, Sencelles i Inca. En total, fins a quinze viles. En mancarien altres dinou per completar les trenta-quatre de la part forana de Mallorca en aquell temps. Pel que fa a la relació entre l’obra de Berard i el mapa patrocinat per Despuig, el llistat del primer s’ha contrastat amb els topònims del mapa del segon en el terme d’Inca; encara que només sigui un cas particular, la correspondència del llistat dels cinquanta-un topònims de Berard amb el mapa de Mallorca és completa, excepció feta de les diferències de grafia i de dos topònims: Berard els esmenta dues vegades quan el mapa registra un únic topònim en cada cas (vegeu BENÍTEZ, GINARD, VIVES, 1997).

Miquel de Petra

Miquel de Petra és el nom de religió del frare caputxí Miquel Ribot Serra (Petra, 1741 - Palma, 1803). Home polifacètic, fou professor i autor d’un tractat de matemàtiques (*Elementos de Mathematica ...*). Com a dibuixant i arquitecte, dissenyà els plànols i dirigí la construcció de l’església i del convent dels caputxins de Palma (1772-1791). Se li han adjudicat intervencions en les esglésies de Lluçmajor i Consell i en la cartoixa de Valldemossa; també al baptisteri de la Seu de Mallorca (1790-1794) i a l’església de Mancor de la Vall (1800). En cartografia, se li atribueixen uns plànols de l’església del monestir de la Real i els de la capella dels Quatre Sants Coronats de l’església de Santa Eulàlia de Palma, així com mapes de Menorca, Eivissa i Formentera (1771), un mapa de Mallorca en petit format i un plànol de Palma (1801).⁷

La relació de Miquel de Petra amb la Societat d’Amics del País és constant. Dia 1 de desembre de 1778, el director de la Societat sol·licitava l’obtenció de la llicència

⁷ Sobre Miquel de Petra, vegeu sobretot CANTARELLAS CAMPS (1981: 151-168); vegeu també *Gran Enciclopèdia de Mallorca* (vol. 11, pàg. 27-28), així com els capítols redactats per Pete de MONTANER ALONSO (2008), sobre les biblioteques mallorquines del segle XVIII, i per Montserrat GUIU i Francesc ROSSELLÓ (2008), sobre les matemàtiques a les Illes Balears: 1700-1808, a MOLL BLANES – VIDAL HERNÁNDEZ (DIRS.) (2008).

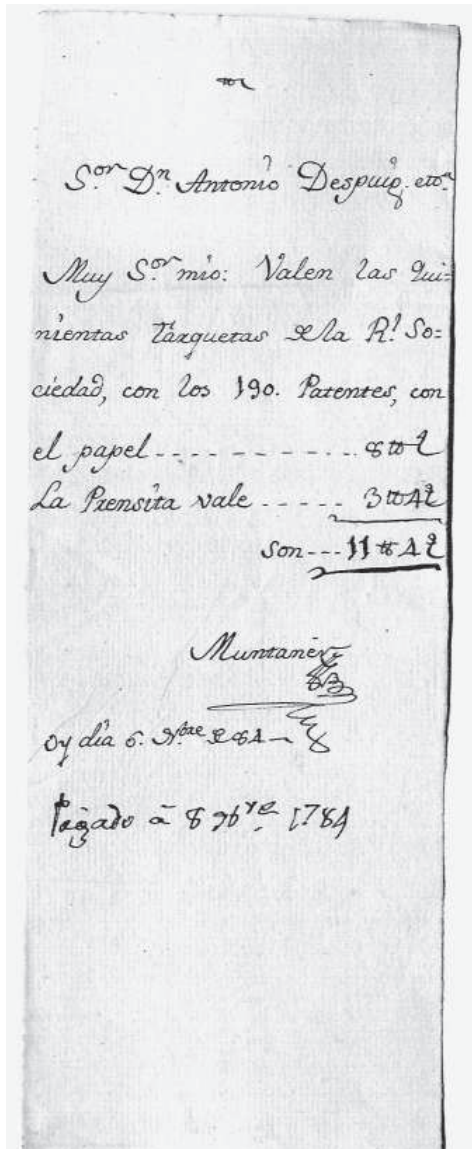

Fig. 3. Rebut dirigit a Antoni Despuig signat per Muntaner (novembre de 1784) (ARM SEMAP 17/1)

del Pare General dels caputxins perquè fra Miquel de Petra pogués ensenyar matemàtiques. Igualment, el 4 d'agost de 1779, perquè pogués regentar la càtedra de matemàtiques; amb resposta d'agraïment de 15 de novembre (ARM SEMAP 13/4, f. 1v-2v, 10r-v i 13).

Com a mestre s'encarregava de l'escola de matemàtiques de la Societat. Dia 10 de gener de 1784, la junta coneixia els contactes amb fra Miquel de Petra per tornar obrir l'escola, y su Reverencia dijo que siempre estava prompto para lo que la Sociedad le demandase (ARM SEMAP 3.1, f. 116). El 18 de setembre, fra Miquel de Petra, catedràtic de l'escola de matemàtiques, manifestava estar *promptissimo* a empear la escuela, teniendo la dificultad de no tener en su combto. un salon a proposito; se li oferia la sala de juntes de la Societat, però l'escola començava al convent dels caputxins (21 de setembre de 1784) (ARM SEMAP 3.1, f. 147-148).

Pels seus coneixements tècnics, segurament, fra Miquel de Petra fou una de les peces clau en l'elaboració del mapa de Mallorca. En teoria, la seva tasca s'hauria centrat en la reducció i l'equivalència de les diferents mesures, una qüestió essencial del concepte d'escala cartogràfica. D'ell se'n coneixen unes *Notas para el Mapa de Mallorca de Dn. Antonio Despuig año 1785, en Medidas de varias leguas expresadas por varas castellanas del marco de burgos y por Destres Mallorquinas* -ms. original, *Misceláneas de Cayetano de Mallorca*- (vegeu CANTARELLAS, 1981: 154, nota 68). Per aquest motiu, essent un matemàtic expert i, per tant, coneixedor del sistema de mesures, s'ha de pensar en la seva intervenció directa en la comissió d'Antoni Despuig de mesura dels camins de l'illa durant 1784. La vara de Castella (equivalent a 0,8359 m)

era, per exemple, la unitat segons la qual s'havia de regir la construcció dels carruatges. L'expressió *vara de Castilla y Marco de Burgos* [sic] representa l'adopció d'un patró unificador importat de la Península (vegeu ARM SEMAP 28/3, s/f).

Vicente Tofiño

Vicente Tofiño de San Miguel (1732-1795) dirigia l'aixecament cartogràfic de les costes espanyoles (1783-1788). L'any 1784, a causa de l'estada de l'expedició hidrogràfica en aigües de Balears, Tofiño fou nomenat soci de mèrit de la Societat d'Amics del País: dia 10 de gener de 1784: *Atendiendo la Sociedad a las Notorias circunstancias Instrucción y la Utilidad que puede resultar de las operaciones que S.M. le ha confiado al Sr. Dn. Victe. Tofiño, le ha nombrado su socio de merito* (ARM SEMAP 3.1, f. 116). El 14 de febrer, Tofiño feia acte de presència a la junta de la Societat: *El Sr. Dn. Vizente Tufiño capn. de la Rl. Armada asistio a esta Junta con motivo de haverle nombrado Socio de merito de este Rl. Cuerpo, expreso la satisfaccíon que le cabia por este distinguido honor, y ofrecio contribuir desde todas distancias con sus talentos, y con sus facultades a los utiles pensamientos de este Cuerpo* (ARM SEMAP 3.1, f. 119).

Els innegables contactes de Despuig amb Tofiño haurien de tenir una gran transcendència des del punt de vista cartogràfic, perquè l'expedició de l'Observatori Astronòmic de Cadis estava ben equipada amb l'instrumental científic i tècnic apropiat per a treballs de cartografia. Com ha assenyalat Rosselló Verger sobre els contactes amb l'expedició Tofiño, els beneficis havien de ser mutus, perquè és segur que el canonge Despuig actuava d'amfitrió. José Vargas Ponce manifestava que Antoni Despuig *no solo franqueó cuantas apuntaciones tenia hechas á fin de condecorar á su Patria con un Mapa Geográfico en que trabajaba, sino que nos acompañó en todos nuestros viajes, haciéndonos notar quanto lo merecia* (VARGAS PONCE, 1787: XI).

És probable que Tofiño no fos un soci molt actiu –ho era “de mèrit”– de la Societat d'Amics del País,⁸ però estava en condicions de proporcionar a Antoni Despuig un bon suport. Allò que no sabem del cert és fins a quin punt incidí en el mapa de Mallorca.

Josep Muntaner

Josep Muntaner Moner (Palma, *circa* 1745 - 1788), d'una família de gravadors,⁹ és qui gravà el mapa de Mallorca l'any 1785. Succeí Joan Muntaner Cladera en el càrrec de director de l'escola de dibuix de la Societat d'Amics del País, per a la qual també treballava: *Joseph Muntaner, gravador de laminas* (6 de novembre de 1784, ARM SEMAP 3.1, f. 161).

No sabem de quin Muntaner es tracta, però existeix una petita nota, dirigida a Antoni Despuig, per una impressió a càrrec de la Societat d'Amics del País: *Sor. Dn. Antonio Despuig etc. / Muy Sor. mio: Valen las qui / nientas tarquetas de la Rl. So / ciedad, con los 190 Patentes, con / el papel ... 8 [lliures] / La Prensita vale ... 3 [lliures] 4 [sous] / son ... 11 [lliures] 4 [sous] / Muntaner / Oy dia 6 9bre. de 84 / Pagado á 8 9bre. 1784* (ARM SEMAP 17/1 [1784], s/f).

⁸ Després de la mort de Tofiño (el 15 de gener de 1796, segons el document), a la Societat d'Amics del País es llegia un *Elogio Academico Del Sor. Dn. Vizente Tofiño de Sn. Miguel*, datat a Palma el 2 de novembre de 1798, l'autor del qual era el militar Marià Antoni de Togores (1769-1808) [nom tatxat a l'original]: [...] *y tu, tambien, amada sociedad economica Mallorquina, quisiste entrar á la parte en premiar el provechoso trabajo, las gloriosas tareas de este ilustre Marino: Tu le viste recorrer cuidadosamente. las Costas, sondar las calas, y los puertos, trepár por las ásperas montañas de tu dorada Isla* (ARM, SEMAP 2/9, s/f).

⁹ Sobre Josep Muntaner i la seva família, vegeu JUAN TOUS (1977: 36-46); sobre les característiques del gravat, vegeu MARTORELL GARAU (2000).

EL CAS PARTICULAR DE JULIÀ BALLESTER

Julià Ballester i Mas (1750-1780), eclesiàstic nascut a Campos (Mallorca), segur que és el personatge més enigmàtic i potser un dels més actius en la realització del mapa de Mallorca, juntament amb fra Miquel de Petra. Segons Bover, Julià Ballester fou el “vertader autor” del mapa:

El trabajo que honra á Ballester, y por el cual debe estarle Mallorca agradecida, es el mapa de esta isla, en escala mayor, cuyas planchas abrió en 1785 D. José Montaner á espensas de D. Antonio Despuig, quien lo dedicó á la Sma. Señora Princesa de Asturias. Se prueba que este mapa es obra de Ballester por los borradores originales que conserva en el día su sobrino D. Joaquin Ballester y Oliver (BOVER, 1868, I: 61).

A Julià Ballester se li ha atribuït la responsabilitat de la major part del treball del mapa de Mallorca per la seva relació directa amb Antoni Despuig. És, però, l'única persona que no hem pogut documentar en relació a la Societat d'Amics del País. Ballester ha de ser considerat com l'home de confiança de Despuig, a qui acompanya fins a Sevilla, d'on l'antic canonge fou arquebisbe. A Julià Ballester se l'ha volgut considerar fins i tot el gravador del mapa de Mallorca. Malauradament, les referències biogràfiques sobre el personatge són sempre poc precises.

SOBRE EL MAPA DE MALLORCA

El canonge Antoni Despuig és el promotor del millor mapa de Mallorca del segle XVIII. Per a la producció del mapa aprofitava els seus contactes i es recolzava en persones de la Societat d'Amics del País, però tots els indicis apunten que fou una iniciativa particular, de la qual n'assumia les despeses, sense la intervenció de la Societat. La projecció política del patrocinador es reflecteix en la dedicatòria a la Princesa d'Astúries.¹⁰

Sembla que les afirmacions que Despuig recorria l'illa de Mallorca en companyia de fra Miquel de Petra i de Julià Ballester són directament relacionables amb el treball de mesura dels camins, sorgit de la Societat d'Amics del País l'any 1784. Això no obstant, també sembla que l'interès de Despuig pel coneixement del territori vendria de lluny. Segons Joaquim Maria Bover, havia redactat unes *Notícias para la formación de una historia topográfica y geográfica de Mallorca*, escrites l'any 1772 en dos volums *in folio*, que no han arribat als nostres dies. Sense tenir-ne cap prova, aquelles *Notícias...* podrien concordar així mateix amb el mètode de treball emprat per als mapes de Tomás López.

Com hem vist, José Vargas Ponce donava fe que Despuig estava preparant un mapa de Mallorca: *franqueó cuantas apuntes tenia hechas á fin de condecorar á su Patria con un Mapa Geográfico en que trabajaba, [...]* (VARGAS PONCE, 1787: XI). Segons la dedicatòria del mapa, Antoni Despuig i Dameto “lo levantó en el año de 1784”. En qualsevol cas, el mapa no pot ser el resultat del treball individual d'una sola persona, de la qual, a més dels estudis eclesiàstics i de l'interès per la cultura, no hi ha constància sobre els seus coneixements tècnics de cartografia. Per altra part, tenint en compte la seva trajectòria vital, l'execució definitiva del mapa, almenys en presència de Despuig, s'havia d'efectuar en un termini de poc menys d'un any i mig (1783-1784).

¹⁰ Maria Lluïsa de Parma (1751-1819), esposa del Príncep d'Astúries, el futur Carles IV.

Essent el canonge Despuig el vertader responsable de la confecció del mapa, s'ha de pensar que el mèrit personal més rellevant rau en el fet de saber aglutinar la confluència d'un conjunt de circumstàncies i de personatges que foren del tot favorables per dur a terme una obra geogràfica i cartogràfica. En aquest sentit, és possible plantejar igualment la realització del mapa com una obra col·lectiva.¹¹ La coordinació i la gestió de les tasques l'hauria feta Despuig o una persona interposada (potser Julià Ballester).

Sense ser possible un repàs exhaustiu del mapa de Mallorca, són obligatòries algunes consideracions. L'execució del mapa requeria una base cartogràfica i un bon coneixement del territori. Per exemple, situar els més de dos mil cinc-cents topònims: 522 al litoral i 2.041 a l'interior (vegeu ROSSELLÓ VERGER, 2004). També s'haurien de tenir en compte altres informacions incorporades al mapa, com el relleu, la hidrografia, el litoral i els elements de geografia física; la xarxa de camins i les comunicacions, la toponímia, els usos del sòl, els aspectes històrics i etnogràfics o, fins i tot, d'altres més concretes, com les referències a establiments, agrupacions de cases, hostals, oratoris, etc. Les imatges dels pobles dibuixades a les vinyetes que fan d'orla del mapa també ofereixen una visió basada en el coneixement directe, a pesar de les seves particularitats iconogràfiques.

Una consideració global sobre el mapa patrocinat per Antoni Despuig l'any 1784 es pot resumir a través de les paraules textuales de Tomàs Vidal Bendito: "En el fons és un treball d'afeccionats entusiastes que contrasta, en tots els ordres, amb la cartografia de finals del segle XVIII, cada cop més científica i, en conseqüència, més austera, amb menys concessions a l'ornamentació i més precisió en els continguts. [...] En resum, el mapa de Despuig no fou una gran aportació a la ciència, però sí una eina molt útil i, fins i tot, patriòtica. Pocs territoris hispànics d'entitat comparable amb la de Mallorca comptaven a finals del segle XVIII amb un mapa equivalent" (VIDAL, 2008: 352-353).

La xarxa de coordenades

A través de la xarxa de coordenades i les escales és possible comparar el mapa de Despuig amb altres mapes coetanis.¹² La xarxa de coordenades del mapa de Mallorca de 1784-1785, per a aquesta illa, té els valors següents:

La latitud, des de 39° 14' fins a 39° 59' [N]. Els valors són acceptables. Les diferències són mínimes. Per exemple, el paral·lel Deià – Mancor de la Vall – Cap des Freu (que correspon a 39° 45' N), és correcte (la desviació seria de l'ordre d'1').

La longitud s'indica per mitjà de dues referències. A la part inferior, des dels [19°] 54' fins als 21° 7' de *Longitud oriental de la Ysla del Hierro*; a la part superior, des de 6' a l'oest del meridià de París (des de 54' fins a 0°) i de 0° a 1° 7' a l'est del meridià de París: *Longitud oriental del Observatorio de Paris*. La mesura total de les dues graduacions de longitud és 1° 13', en les quals els 20° est de l'illa de Hierro es corresponen amb els 0° del meridià de París.

¹¹ Tampoc no és possible obviar els aixecaments topogràfics i cartogràfics que duia a terme el cos d'enginyers militars a Mallorca. Vegeu el capítol redactat per Bartomeu CAIMARI CALAFAT, sobre enginyeria i enginyers militars al segle XVIII, a MOLL BLANES – VIDAL HERNÁNDEZ (DIRS.) (2008: 243-266).

¹² Val a dir que hi ha mapes posteriors derivats del mapa de Despuig que han manipulat i canviat les referències. Per exemple, el *Mapa de la Isla de Mallorca sacado en escala menor de que publicó el Emm.º Sor. Cardl. Despuig en el año 1785*, gravat l'any 1814, a càrrec de Manuel Briton i del gravador Llorenç Muntaner, estableix la referència del meridià de Madrid, tot incorporant tres escales gràfiques (en lloc de les cinc de l'original).

El mapa de Cabrera té les referències de latitud entre els $[39^{\circ}] 3'$ i els $[39^{\circ}] 9'$ [N], que és relativament acceptable, mentre que la longitud és dels $0^{\circ} 25'$ fins a $0^{\circ} 35'$ a l'est de París i dels $0^{\circ} 25'$ fins a $0^{\circ} 35'$ a l'est de l'illa de Hierro.

Si es compara el mapa de Despuig amb la carta de Mallorca de l'expedició Tofiño (*Carta Esférica de la Isla de Mallorca y sus Adyacentes*, BBMS) i la de Balears (*Carta Esférica de las Yslas Baleares y Pithyusas*, BBMS), publicades l'any 1786, així com amb mesures actuals, és possible constatar algunes diferències pel que fa als valors de les longituds:

El meridià de París (equivalent a $2^{\circ} 20'$ E de Greenwich) hauria de passar prop de l'extrem oriental de l'illa de sa Dragonera. En el mapa de Despuig està uns $4'$ cap a l'oest (als $56'$ abans del meridià). El meridià de París se situa a l'oest del nucli d'Andratx, en correspondència als 20° a l'est del meridià de l'illa de Hierro. A les cartes de Tofiño, la línia de sa Dragonera correspon aproximadament als $0^{\circ} 3'$ del meridià de París. Les diferències d'entre $4'$ i $10'$ es mantenen en altres punts. Per exemple, la meridiana corresponent als nuclis de Pollença – Sa Pobla – Búger – Llubí – Sineu – Llorito – Montuïri – Porreres – Campos, propera a banda i banda del meridià 3° (E de Greenwich), se situa al mapa de Despuig entre els $0^{\circ} 34'$ i $0^{\circ} 37'$ a l'est de París (aproximadament, segons les diferents planxes), mentre que les cartes de Tofiño ho fan aproximadament a $0^{\circ} 46'$ a l'est del meridià de París.

Les molt acceptables referències de longitud, a la línia de sa Dragonera, de les cartes de Tofiño són els meridians de París ($0^{\circ} 3'$ E), de Tenerife (19° a l'est del Teide; essent aproximadament $16^{\circ} 40'$ W de Greenwich), de Cadis ($8^{\circ} 40'$ E, essent aproximadament $6^{\circ} 10'$ W de Greenwich) i de Cartagena ($3^{\circ} 25'$ E, essent 1° W de Greenwich). Per tant, una única coincidència del mapa de Despuig i les cartes de Tofiño seria la referència compartida de la longitud del meridià de París (amb les desviacions esmentades).

Això no obstant, la referència a la longitud oriental de l'illa de Hierro, que emprava el mapa de Despuig, és igual que la del mapa anterior de Tomás López de 1773 (*Mapa de la Isla de Mallorca y de la de Cabrera*), fruit d'una cartografia de gabinet i no tant d'un exhaustiu treball de camp. El mapa de López usa dues referències: la *Longitud Oriental del Pico de Tenerife* (a la part superior, que també és a les cartes de Tofiño), mentre que, a la part inferior, la referència és la *Longitud Oriental de la Isla de Hierro*. La longitud és aproximadament coincident al meridià 19° E de Tenerife amb els 20° a l'est de Hierro.

La referència a la longitud oriental de l'illa de Hierro de Tomás López és igual que la del mapa de Mallorca de Despuig: els 20° de longitud est se situen igualment a l'oest del nucli d'Andratx. En aquest sentit, és clar que el mapa de Despuig incorporava la mateixa graduació de longitud (que no apareix a les cartes de Tofiño). Tot plegat suggereix que el mapa de Despuig s'inspira en el mapa anterior de Tomás López, tot substituint la *Longitud Oriental del Pico de Tenerife* per la referència de longitud del meridià de París (com a les cartes de Tofiño).

Les escales

En relació a l'escala, s'accepta que l'escala general del mapa de Mallorca de Despuig és aproximadament 1:72.000; l'illa de Cabrera, molt més imperfecta, a escala major. Pel que fa a les escales gràfiques, les cartes de Tofiño tan sols les incorporen als mapes de detall de les cales i ports.

El mapa de Mallorca de Tomás López de 1773 té tres escales gràfiques: *Leguas Marítimas de 20 al Grado* [sis = 165 mm]; *Leguas Legales Castellanas de 5.000 Varas*, ò de 26

al Grado [vuit = 165 mm],¹³ i *Leguas Mallorquinas de hora y media de tiempo, para andar cada una á pie* [quatre = 138 mm].

El mapa de Mallorca de Despuig té cinc escales gràfiques:¹⁴

- Leguas Mallorquinas* [dues = 215 mm]
- Leguas Castellanas de 17 ½ al Grado* [tres = 264 mm]
- Leguas de 19 al Grado* [tres = 243 mm]
- Leguas de 20 al Grado* [tres = 230 mm]
- Leguas Horarias* [tres = 210 mm].

Tanmateix, respecte a l'obra de Tomás López, el mapa de Despuig augmenta l'escala, de *circa* 1:201.000 fins a *circa* 1:72.000, amb el lògic increment de la informació. També millora notablement el dibuix del perfil litoral de Mallorca. Quant a la representació de les illes menors de Cabrera i Conillera en el mapa de Despuig, s'han de tenir presents, no un, sinó dos mapes anteriors de Tomás López: el de Mallorca de 1773 i, sobretot, el mapa immediatament precedent, de 1782, titulat *Mapa de la Isla de Cabrera, la de los Conejos y otras pequeñas / Mapa de la Isla de Formentera, la de Espartell y la de Espalmador*. Les semblances són notables.

Per altra part, els dos mapes de Mallorca de López i de Despuig fan ús de la unitat de la llegua de 20 al grau. És també interessant observar el doble ús de la llegua mallorquina. Els mapes de Tomás López mostren l'equivalència entre quatre *Leguas Mallorquinas de hora y media de tiempo, para andar cada una á pie* i cinc *Leguas Marítimas de 20 al Grado*. Seguint aquesta relació, el valor de la unitat de la llegua mallorquina hauria de ser una llegua de 16 al grau (equivalent a 8.281 *varas* castellanés, o sigui, uns 6.922 m). Paradoxalment, en el mapa de Despuig, les proporcions del regle graduat de les dues *Leguas mallorquinas* s'avenen a la mesura d'una llegua de 14 al grau (equivalent a uns 7.911 m),¹⁵ i no a la llegua de 16 al grau usada per Tomás López. En definitiva, un càlcul proporcional sobre el regle graduat de les llegues de 20 al grau, la relació de les escales gràfiques entre els mapes de Mallorca de López i de Despuig seria aproximadament 1 a 3. Uns possibles interrogants serien: Les mesures del mapa de Mallorca de Tomás López són la base per al mapa de Despuig? Quina, o qui, fou la font d'informació a Mallorca per al mapa de Tomás López? Quin tipus de connexions s'establiren? No és gens agosarat pensar que Antoni Despuig, de viatge a Madrid, havia de conèixer, si més no, l'obra de Tomás López.

Finalment, un darrer aspecte. El mapa de Despuig també incorpora una petita rosa dels vents de 16 puntes, al quadrant NE, amb una flor de lis per indicar el nord. És una diferència tant amb les cartes de Tofiño com amb el mapa de Tomás López.

Les dades sobre població

Els textos de les vinyetes del mapa indiquen la població (nombre de *vecinos*) de la ciutat i de les viles de Mallorca. A partir de les dades és possible establir una relació directa amb el qüestionari impulsat l'any 1784 des de la Societat d'Amics del País, perquè

¹³ Les *Leguas Legales Castellanas de 5.000 Varas* haurien de ser de 26,5 al grau.

¹⁴ L'arxipèlag de Cabrera té una escala gràfica de *Legua partida en tres millas* [= 70 mm].

¹⁵ La mesura de la llegua de 14 al grau també la constata Tomàs Vidal Bendito (VIDAL, 2008: 353).

concorden amb la taula, de les esmentades *Memorias ...*, titulada *Estado de la poblacion de la Isla de Mallorca con separacion de parroquias, sexos, parvulos de uno y otro sexo, y del estado eclesiastico Secular y regular en el año de 1784 (Memorias..., 1784: 245).*

La taula *Estado de la poblacion...* con-signa el nombre de *vecinos* de Palma i de 34 viles de Mallorca. Les xifres són sempre coincidents amb les de les vinyetes del mapa, a pesar de tres lleugers matisos:

- Els *vecinos* d'Alcúdia són 220 a la taula i 230 a la vinyeta del mapa.
- El topònim *Escorca*, a la taula, és *Lluch* a la vinyeta del mapa. A la posterior obra de Berard és *Lluch*, *antes Escorca* (vegeu BERARD, ed. 1983: 69).
- La diferència major és que el mapa incorpora 36 vinyetes: la de Palma més 35 viles. L'afegit al mapa, potser de darrera hora, és la vinyeta de Banyalbufar, un *lugar* que aleshores pertanyia a Esporles. Malgrat tot, l'excepció serveix per confirmar la regla, atès que el nombre de *vecinos* a la vinyeta de Banyalbufar són 86 i que, en comptes d'Esporles, estan clarament restats dels de Valldemossa, que són 320 a la taula, però 234 a la corresponent vinyeta del mapa. Això no obstant, per acabar-ho de complicar, als originals de les respostes del qüestionari (ARM SEMAP 35/34), Banyalbufar està ressenyat dins Esporles amb 106 *vecinos* en comptes de 86.¹⁶ Potser el gravat de la vinyeta de Banyalbufar no és aliè a la voluntat d'independència i als plets que mantenia amb Esporles durant una bona part del segle XVIII. A més a més, a les actes de la Societat d'Amics del País, Banyalbufar sempre hi consta com a parròquia independent.

Per altra part, entre els originals de les respostes al qüestionari de 1784 (ARM SEMAP 35/34, s/f), s'ha conservat un document curiós que enumera diferents pobles i indrets de Mallorca, tot fent ús de signes convencionals per indicar si tenien església o oratori. No coneixem ni l'autor ni els objectius. El contingut tampoc no concorda de manera estricta amb la informació del mapa de Despuig, però és significatiu que usi signes que són propis de la llegenda d'un mapa.

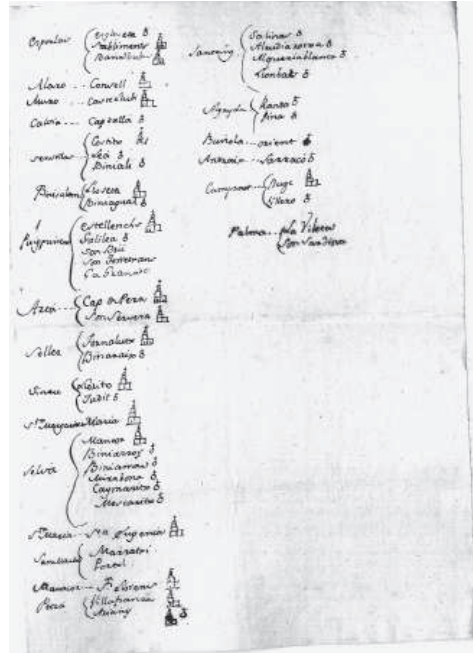

Fig. 4. Document que fa ús de signes convencionals (1784?) (ARM SEMAP 35/34)

¹⁶ Casualment a la taula de població inclosa a l'obra de VARGAS PONCE (1787), els veïns de Banyalbufar també són 86, però les altres dades no coincideixen amb les de les *Memorias ...* de la Societat d'Amics del País de 1784.

El mapa, una obra inacabada?

Un darrer aspecte a considerar sobre Despuig i el mapa de Mallorca és la qüestió de com s'acabà la feina. Com hem vist, Jeroni Berard treballava, si més no en part, *movido tan solamente de los deseos de continuar la [tarea] que en el completo y acertado mapa de esta isla de Mallorca dejó de proseguir el señor don Antonio Despuig, por motivo de haberlo provisto S.M. para Auditor de Rota para la corte de España en Roma* (BERARD, ed. 1983: 1-2).

Potser siguiu filar molt prim, però la pregunta és si el mapa de Despuig era un projecte més ampli i si s'havia d'acabar pel trasllat de Despuig a Roma quan fou nomenat auditor de la Rota. És a dir, s'interrompé el treball del mapa? S'haurien pogut introduir millores cartogràfiques? O tan sols hi mancaven els plànols dels nuclis de les viles? S'emmarcava el mapa de Despuig en un "projecte" més ampli i general sobre la geografia de Mallorca?

No ho sabem. Però, com hem indicat, Antoni Despuig s'acomiadà de Mallorca a finals del mes de gener de 1785. Per tant, tot fa pensar que quan Josep Muntaner gravava les planxes, l'any 1785, el promotor ja era a Roma. Com a mínim, sembla que no és versemblant que aquell any Despuig pogués assistir al procés de gravat i veure la impressió del mapa acabada a Mallorca.

Una altra qüestió és si s'hauria pogut millorar el mapa amb més temps. Pocs anys després del gravat del mapa, pel to de les seves paraules, Jeroni Berard insinuava la conveniència de tenir en compte les aportacions fetes per l'expedició Tofiño. Com hem vist, no tots els valors de les longituds del mapa de Despuig estan extrets de les cartes de Tofiño, en el ben entès que aquestes fan poc esment a les terres de l'interior de Mallorca.

CONCLUSIONS

El canonge Antoni Despuig i Dameto patrocinava el mapa de Mallorca l'any 1784, que no és el resultat d'un treball individual, encara que es tracti d'una iniciativa de caràcter personal. Despuig acudia a persones enteses. A través de la Societat d'Amics del País és possible que s'identifiqui, si més no en part, la nòmina de col·laboradors. No hi ha dubte que aprofitava la seva posició social i els seus contactes per impulsar l'obra del mapa.

Entre els col·laboradors, és més que probable que fra Miquel de Petra sigui un autor gairebé imprescindible, tant per la seva formació de matemàtic i arquitecte, com pels indicis que ens han arribat de la seva relació amb Antoni Despuig. De totes les persones documentades, sembla que fra Miquel de Petra ha de ser la persona que estava en disposició d'aportar un major volum de treball i que tenia uns coneixements tècnics útils per contribuir a una obra de cartografia. Els manuscrits de fra Miquel de Petra assenyalen la seva contribució al mapa de Despuig.

Sens dubte, Antoni Despuig tenia accés no només a les persones vinculades a la Societat d'Amics del País, sinó que també aprofitava els resultats del qüestionari recollit l'any 1784 en el si de la Societat i, lògicament, els del treball de la comissió per a l'amidament dels camins, que el mateix Despuig havia encapçalat.

Jeroni Berard és un altre personatge directament relacionat amb Despuig i amb la Societat d'Amics del País. Berard tenia coneixements de cartografia i, auxiliat per Sebastià Sans, feia treballs de planimetria. El mapa de Despuig i l'obra de Berard no només devien beure de les mateixes fonts i s'han de situar en el mateix context, sinó que tenen molts de punts en comú.

En relació a Julià Ballester, ajudant de Despuig, no s'ha documentat a través de la Societat d'Amics del País. No és possible oferir cap altre indici sobre la seva participació en el mapa de Mallorca.

Tot cercant similituds i diferències, la coincidència major entre el mapa de Despuig i els resultats del treball cartogràfic efectuat per l'expedició Tofiño s'hauria de trobar en l'ús comú de la longitud del meridià de París. Això no obstant, el mapa de Mallorca patrocinat per Despuig té més afinitat amb el mapa de Mallorca de Tomás López de 1773, sigui en l'ús de la mateixa referència a la longitud de l'illa de Hierro, sigui en la unitat de mesura de la llegua de 20 al grau en una de les escales gràfiques. Sembla que el mapa de Despuig podria haver-se inspirat en els mapes de Tomás López. Evidentment, pel coneixement directe del territori i pel canvi d'escala general, el mapa de Despuig augmenta i millora la representació cartogràfica de l'illa de Mallorca.

És probable, fins i tot, que la idea d'una estricta precisió cartogràfica no sigui l'objectiu únic del mapa de Despuig. El conjunt de l'obra té un marcat caràcter "enciclopèdic", a través de la informació gràfica, visual i textual, per tal de mostrar la imatge de l'illa de Mallorca i descriure les seves característiques geogràfiques generals.

Potser mai no podran aclarir-se les preguntes sobre qui eren els tècnics que aixecaren el mapa de Mallorca promogut pel canonge Despuig. Quant als mèrits del producte final, malgrat totes les imperfeccions, hi ha un acord general que, en qualsevol cas, el pes específic de la personalitat d'Antoni Despuig ens ha llegat un dels millors treballs sobre la geografia de l'illa i un dels grans mapes de la història de la cartografia de Mallorca.

BIBLIOGRAFIA

- BERARD, Gerónimo de [1789] (1983): *Viaje a las Villas de Mallorca 1789*. [Edició a cura de Llorenç PÉREZ MARTÍNEZ]. Palma: Ajuntament de Palma.
- BENÍTEZ MAIRATA, Josep; GINARD BUJOSA, Antoni; VIVES AMER, Francisca (1997): Inca, 1785-1789. Una visió històrico-topogràfica a *III Jornades d'Estudis Locals*. Ajuntament d'Inca. Pàg. 89-103.
- BOVER ROSSELLÓ, Joaquín M. (1868): *Biblioteca de Escritores Baleares*. Palma: Imprenta de P. J. Gelabert.
- CANTARELLAS CAMPS, Catalina (1981): *La arquitectura mallorquina desde la Ilustración a la Restauración*. Palma: Institut d'Estudis Baleàrics.
- JUAN TOUS, Jerónimo (1977): *Grabadores mallorquines*. Palma: Diputació Provincial de Balears. Instituto de Estudios Baleàricos. Consejo Superior de Investigaciones Científicas.
- MARTORELL GARAU, Antoni (2000): *Cartografia de les illes Balears. Compendi de mapes impresos durant els segles XVI, XVII i XVIII. Catàleg descriptiu i il·lustrat. Estudi cartobibliogràfic*. Palma: Sa Nostra. Obra Social i Cultural.
- MOLL BLANES, Isabel; VIDAL HERNÁNDEZ, Josep M. (Dir.) (2008): *Història de la Ciència a les Illes Balears*. Volum III. *La Il·lustració*. Palma: Govern de les Illes Balears. Conselleria d'Economia, Hisenda i Innovació.
- PICORNELL, Climent; SEGUÍ, Joana M.; GINARD, Antoni (1988): El mapa de Mallorca d'Antoni Despuig (1785) a *Treballs de Geografia*, 40, 23-40.
- ROSELLÓ I VERGER, Vicenç M. (2004): *Toponímia, geografia i cartografia*. [Edició a cura d'Emili CASANOVA]. València: Universitat de València.
- SALVÀ, Jaime (1964): *El cardenal Despuig*. Palma: Imprenta Mossèn Alcover.

- VARGAS PONCE, José [1787] (1983): *Descripciones de las Islas Pithiusas y Baleares*. [Pròleg d'Isabel MOLL BLANES]. Barcelona: José J. de Olañeta, Editor.
- VIDAL BENDITO, Tomàs (2002): La imatge cartogràfica de l'illa de Menorca. Des dels orígens al primer terç del segle XVIII a *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, 53-54, 227-273.
- VIDAL BENDITO, Tomàs (2008): Cartografia i cartògrafs a les Balears a MOLL BLANES, Isabel; VIDAL HERNÁNDEZ, Josep M. (Dir.) *Història de la Ciència a les Illes Balears*. Volum III. *La Il·lustració*. Palma: Govern de les Illes Balears. Conselleria d'Economia, Hisenda i Innovació. Pàg. 307-362.